



# ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 72 (16134) ♦ 1999 чылдың октябрь 7, четверг ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өртээ дугуржугла өзугаар. 20.50

## Тываның бирги Президентизиниң № 1 Чарлы ие-чаш дугайында болганы таварылга эвес...

### Чараш чүүлге ынакшыл

## ЧЕЧЕКТЕЛ-ЛЕ, "АЛАН-ТОС"!

Кызылдың хореография школазының «Алан-Тос» ансамбли сөөлү үеде хамыкты кайгадып турар апарган. Чоокта чаа хоорай байырлалының улуг концертине олар «Бичи чурт» деп программаны баралгалатылар. Ында 5 харлыг чаштардан эгелээш, 15 харлыг оолдор, кыстарга чедир уруглар киржи турар. Аас-кежиктиг чаштарның ол оюну көргөш, сагыш-сеткили уян кижилер ылап оор.

Эрес-кашпагай аяныг чараштарын чүү дээр! Эзулуг артистер! А кажан ансамблдин кыстары «Алан-Тос» деп таныштын ойнай бээрге (тургузукчуу Р.С. Стай-оол), шынап-ла, кайгамчык чараш хуулгазын чечек — улуг ак дириг алаң-тос сценана чаштып үнүп келген дег. Ону чангыс катап көргөн кижилер бүгү назындыда ылап, катап-катап көрүксээзи келер. «Чазылган чечек көргөн кижинин изиг күзедери бүдүп, аас-кежиктиг болур» деп

Ортаакы Азия чурттакчыларының чугаазы бар. «Алан-Тостун» кысчыгаштары алаң-тосту сценана диригидиптерге, кижилер элдепиг таалады ап, хөрөк-чүрээни аас-кежик докуп келер. Салым-чаянның уругларымыс дээш чоргаарал сагыш-сеткилди бүргей алы бээр. Көрүкчүну ол хире хөлдөдиптер хуулгазын күш — эзулуг артисти салым-чаян болбай канчаар! Көрүкчү кижиге ол хире холзенип, а сценана ойнап турар уругларның

ада-иелеринге кайы хире чоргааранчыг! А оларны танчыга өөредип турар башкыларга кайы хире өөрүнчүгүл! Көрүкчүлерниң диймиттиг адыш часкашкыны — дээди өөрүшкү.

Байырлал бүдүүзүндө Кызылдың хореография школазынга чедип, оон ажил-жи-биле таныштым. Уругларның кичээлдеринге олурдуштум. Сценана көрүп турарымыс чараш шимчээшкынер, танчыларга чедир канчаар-даа аажок улуг күш-ажыл негеттерин апаа бердүм. Кандыг-даа ажилга эки түннеди чедип алыр дие, чоңунун хундуккел, кичээнин чаалап алыр дие, аажык дерин төгөр апар. Чараш чүүлге, таныш-самга уругларның ынакшылы күштүг бол-

### Президентиниң ажил-албаны

## УЖУРАШКАШ...

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак ажил-албанының айы-биле Току кожуунунга баргаш, экономиктиг реформаларны канчаар боттандырып турарын, социал-экономиктиг хөгжүдүзүниң, чурттакчы чоңунун амьдырал-чуртталганының байдалы-биле танышкан, Чазактан кандыг деткимче, дуза хереглеттерин өөренип көрүп чорасан.

Баштай Чазак Баштыңчы кожууну чагыргазының удурткучулары-биле ужурашкан. Олар кожуун бюджетинге орулга кирип азырын көвүдөдир, экономиктиг реформаларны боттандырып, бо берге үеде чоңун социал камгалалын күштөлдүр, Токуун социал-экономиканы хөгжүдүр дээш чагырганын ап чоруду турар хемчеглерин, кылган ажил-херээн чугаалап бергенер. Сан-хөө органнары бюджет күүселдизинче улуг кичээнге ийи салып келгенден бо чылдын эрткен сес айларында орулга кирип алырын көрдүнгөн сан-чугаалап чээрби хуу ажырган. Амьдыралы чедимес хой уруг-луг өг-бүлелерге, бот иелерге 200 мун рубльдин адресстиг дузазын, тодаргайлаарга, бо түнге аш-чөм айман берген. Ону кожуун бюджетинден үндүргөн Профтехучилищенниң, школарга лагериниң туудун ажылдады кириген.

Кожуунун социал-экономиканы хөгжүдүргө моондактап турар айтырларны бо ужуражылга үезинде удурткучулар көрдүрүш, оларны кожуун боду шитирлеп шыдаас, ынакчаш Чазактан деткимче көргүзүр дилээнер. Хам-Сырадан өске суурларда электри станциялары бар. Оларны солар-биле үзүктелишкин чок хандырып кончуп бергедээ. Оон өртөөн, чедирин аларының хөзелигин төлээр акша-көпөк чок, ол улуг каражага чедирип келген. Шак мындыг берге байдалды өөренип көргөш, кожуунче төлтен улуг электри чырыны Каа-Хем кожуунун Бай-Сөөт дамчытыр киреринин төлөвиленин, смета-документини Кыдырын Чазактан дилээ. Ол ышкаш агаар транспортуна өртөкү үези аар, хем оруу-биле аргыжылга күлге чаш ай уругу-чүлээр болганын кожуунче эргежок чугула херектиг үлөтүр, аш-чөм бааранарын, далганын кывар-чаар материалдарны сөөртүп алыр бергедеп турар. Ындыг болганы-биле Токуже баар автомобиль оруунун туудун дүргөдүргө деткимче көргүзөр саналды кириген.

Ш. Д. Ооржак ужуражылга соонда суурларны, малчын коданарны кезип, ажил-жи-биле таныштып, чурттакчы чоң-биле ужураштып, оларнын сүмелерин, саналдарын, негелделерин дынаан. Ий, Адир-Кежиг, Ырбан, Сыстыг-Хем суурларга баргаш, сумулар чагыргаларының ажилдакчылары-биле ужурашкаш, оларнын бюджетинге акша-көпөк кирип алыр, чоңун күш-ажылга хаара тудар, чедимес өг-бүлелерге деткимче көргүзүр, кышка белеткенир дээш чүнү кылып турары-биле танышкан. Чурттакчы чоң-биле ужуражылгаларны эрттирген. Шериг-оол Дижикович бо суурларны кезип чоруп тургаш, кудумчуларда кевин-херек чок ынай-бээр кылаштар чорур, магазиндерде, суму чагыргаларының бажынында чыгыш берген турар кижилерин эвээни эскерген. Чүү болганы-биле Чурттакчы чоңун хой нуруузу тоорук, кат, олар ыяш, малынга сизен белектер алыр болгаш өске-даа ажил-херээн кылып чорупканы илерээ. Бо дээрге, олар рынок экономиканың шилчигиниң берге үезинде боду боду хандырттыр дээш кызыкмак ажиллаас болза хөржок деп чүвени биле бергенин херечилеп турар. Эрткен чалдардан хуу чоңун малынын бажы элээн өскөн. Ий, Адир-Кежиг суурларын чурттакчыларда бода мал өстүрүп алыр күзүлүг өг-бүлелериниң саны көвүдөп оор. Ынчангаш олар молдургалар садып алырынга дуза чедирерин Президенттен дилээнер. Тоорукту, мөөгүнү, катты, эм ооттары эвээш эвести чоң чынып ол болур артадылыг. Ону кайгаар, кычпач чоң чынып ол болур артадылыг. Ону кайгаар, кычпач чугула ужуражылгалар үезинде болган. Кожуунуң ыяш ажил-агыч чери хамаатылардан тоорук садып алыр херээн чок болуп турарында Чазактан чээли бээр дилгени база кириген. Чурттакчы чоңун амьдырал-чурттаарына бо айтыр чугула болуп келгенин барымдалааш, мону чогулмалыг шитирлээр хемчегни аларын Ш. Д. Ооржак чугаалаан.

Чазак Баштыңчы вертолетту алды ивизиңиң коданыга четкен. Чурттакчы суурлардан ырак оларда ивизиңиң кандыг-даа бергелерге турабайн, онашкан ажил-херээн ак сеткилди күүседир дээш эзулуг маадырлы-биле ажиллап чорудуп деп түннеди үндүргөн. Оларнын амьдырал-чуртталганынче сагыш салышкын ам-даа кошкак, ону күштөлдүргө кичээниңиң салган. Токуда ивизиңи баш саны дыка кызырылган, ону болдурбас дээш сөөлүгү үеде ивизиңиң малынын баш санын хоратпас, өстүреринче кичээниңиңиң угландырганнар. Өдүгөн тайгазында ивизиңиң Чамыян Бадыраа биле Борис Лузужук малынын баш санын менди камгалаар, өстүрер дээш кызыкмак ажиллаарын Президентге аазааннар. Шак мындыг күзөлдүрүтүлгү эвээш эвес.

Ийи хүн дургузунда Шериг-оол Дижикович Хам-Сырадан өске бүгү суурларны кезип көргөш, тожулар амьдырал-чурттагы берге-даа болза, ону ажил эртер дээш боттары боттары хандырттыр, акша-көпөк тип алыр дээш ажилдап эгелээнин мактап демдеглээш, ону деткээ. Сонгу чүккө хамаарыштырган Токуже чүкк сөөртүлгези акша-төгөрикти эвээжинден оожум чоруп турар. Ам ында 400 тонна солярка, 200 тонна далган, 200 мун «хире» рубльдин чугула хереглеттин бааранарын сөөртүп алган. Кожуунуң хереглетинге ол ыракта четпес, оон сөөртүлгезин дүргөдүрүп даалганы Президент берген. Ш. Д. Ооржак кожуун бюджетин күүселдир турарын мактаан, Токуун элбек байлаан тотчелгөвөйү, ажыктыг ажилдарының кол кичээниңиңиң салган, Токуже улуг чырыкты кириптер, чаа орутку ажилдыптар болза, кожуун республиканың экономиканың бичи эвес ролду ойнаар дээрзин Президент айткан.

Сара Монгушова ООРЖАК:

## "БУРУНГААР ХӨГЖУЧУРУН КҮЗЭЭР-ДИР МЕН"

Тыва Арат Республика интернационалыг СССР-ге каттышканын соонда, акы-дуңмалышкы ийи чурттуң аразында кайгамчык чылыг найырал, эпсеткил каттыштырылганы, бот-бодун деткижер чорук сайзыраан. Тываның культура болгаш экономиказын хөгжүдери-биле Совет Эвилелинден улус ажил-агынының аңгы-аңгы адырларының специалистери кээп дузалажып турган. Тывага келген баштайгы интернационалыг интеллигенция бүгү назындыда бистин чериавске артып, хүлээлгезин ак сеткилди-биле күөсеткен. Оларның эгелеп каан ажил-херээн уламчылап, олар-биле кады ахылдап, олардан үлгер-чижек, арга-сүме ап чорсаанар бөгүндө удуртур-баштар ажилдарда чедиршикниң ажилдап чорур. Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың өг-бүлөзи база ындагыларны бирээш. Ынчангаш улуг байырлалдын бүдүүзүндө интернационалыг өг-бүлениң хөрөжөөн ээзи, Россияның Уруглар фондузунуң тыва салбырының даргазы Сара Монгушова Ооржак-биле бистиг корреспондентивисе ужурашкаш, айтырылгала харылап бээрин дилээ.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Тываның Россияга каттышканын 55 чыл оюну бүдүүзүндө ужуражып турар улус-тур бис. Улуг байырлалга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Сара Монгушова?

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Тываның СССР-ге каттышканын тыва улустун салым-хуузунда улуг болушкун деп санаар мен. Тываның төгүзүн ап, көөр чүве болза, маньчжур кыдаттын дарлалынын адаанга 150 ажыг чылдарда уран-хаалар улуг бурун-гаарлаашкын албаан, чуртувуста көскүдүн тудуг-суур-даа чок турган, хурээлери санавааска. Араттар көшкүн байдалдыг чурттап чорсаан-дыр ийин Тыва Арат Республика тургустунганьндан бээр чоң бажын көдүрүп, ниитилелде бодунун оруун дилеп эгелээ. 1925 чылдан эгелеп бистин тыва чоң СССР-дин ажилдын чоңнары-биле чоокшудажып, экономиктиг, ниитилел-политиктиг харылзааларны туудуп эгелээш болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынын кадыг-берге чылдарында акы-дуңма чоңга деткимчени берип, улуг дузаны каткан.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

1944 чылдын октябрь 11-де Россияга каттышканын 55 чылдын нуруун көрүп келдвис. Бо эвээш үениң ийи-тинде тыва чоң, оон бот-дугунаан республиказы Россияның өске чоң-

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекпээр» совхозка өг-бүлөвис ажилдап чурттап берген. Ол үеде Барыш-Хем-кичигиң чурттакчы чоңу-даа, специалистери-даа, удурткучулары-даа хөй ыныз язы-сөөк улус турган. А Ак-Довурак хоорай ийи дугаар төп турган дие чаштыр чок. Амьдырал дээрге, димиреп турган үе-ле болгай. Хандырылга база багай эвес. эки. Кызыл-Мажалыктың аэропортундан Саян артында хоорайларже дорт ужул турдуус.

Ол база-ла үстүндө чугаалаан темага улуг хамарылгалыг дие чазыг болбас. Москва хоорайга өөренирге кижинин ниити культуразына канчаар-даа аажок улуг салдарыг Ында хөй-хөй театрлар, музейлер, библиотекалар бар болгай. Оон ынай өске чоңнар-биле харылзакчы, чугаалажып чоокшудажыры — улуг школа.

— Эге дээрзинде ажил-ижигер ушудагы чедир силерге арга-сүме кадып, ачы-дузанын көргүскөнер база бар-ла ыйнаа? — 1971 чылда «Шекп

# ТЫВА - РОССИЯ: КЕЗЭЭДЕ КАДЫ

Чараш чуулге ынакшыл

Чалыы чылдар

## ЧЕЧЕКТЕЛ-ЛЕ, “АЛАН-ТОС”!

(Төмүзү, Эгези 1-ги арында).

Тыва улустун таныла  
рың шимээшкннери-биле  
классикти таныларның  
шимчээшкннери хо-уп  
турган, тускай чаа стилди  
тип, “Алан-Тос” деп таныны  
тургузуп алган Республиканы  
эрткен “Уран чуулдуу чөлөзүш  
тери” фестивалы киржире,  
баштайгы улаада дээрзини  
шаннадыг чер бээр хамаан  
чок, безин онзаан демдег  
дөвөн Чаа чуулдуу хүлээп  
коору амыр эвес дээрзини  
бадыткалы ол диниан Хей  
алттыг киришкен уруулар  
ынан арай муңгаран калган.  
Ыналза-даа башкым “Бо  
улаада бисти билбээштер-дир,  
дараазында домей-ле биле  
бээрлер Танышы өскөдөр  
ниинден бир яны дээрзини  
бодунар билер-ле болгай  
силер” деп оожургалды каан.

1996 чылда “Москва чогуу  
нун көзгөдери” деп уруулар  
нин болаш элээдирини  
делегей фестивалы Иро-  
Фоминек хоорайга болуп  
эрткен Кызылга республика  
чрескег фестивалыга бери  
эки-сөөк дыннаван “Алан-Тос”  
делегей чрескег фестивалы  
(анаа Англиядан бери уруу-  
лар кээп киришкен) дораан  
иниги чери элээп Башкыны  
чедикшигги чаштыпалган  
уруулар, бо алынар улам со-  
руктуу ажалдан кирипкен. А  
1997 чылда ол-та фестивалы  
Ленинград областы Тихвин  
хоорайга болуп эрткен “Алан-  
Тос” орта дээди шаанал —  
гран-приге каш-ла сан четини  
баргаш бирги черин диплом-  
мун алгаш келген.

Ук фестивалдарның жюри  
кежигүнери дээрге бүгү  
делегейге ат-сураа билдигир  
балет артистери, уран чуулдуу  
академиктер, профессорлары  
болуп чүвө-дир. Олардан  
бедик үнөөт-талары — ташы  
коллективтеринин башы  
кузели ол Наталья Сапатыг  
урууларын кожумчуу ташы  
рыңды башкыны Роксана

Николаевна Сап жюри дарга  
лап тургаш, алаң-тосчулары  
мында деп маанан “Дыка-ла  
чараш, утка-шылары бедик  
ажылды көргүстүнер Силер  
нин ам оруунар ажай!”  
Шынал-ла, кыска үнүң дур-  
гузууда “Алан-Тос” кыскамык  
чедикшикннери чедип алган  
Тыванын кыска үнүң дур-  
гузууда “Алан-Тос” кыскамык  
чедикшикннери чедип алган  
Тыванын кыска үнүң дур-  
гузууда “Алан-Тос” кыскамык  
чедикшикннери чедип алган

Лида Ананьевна Сарга  
биле Любовь Александровна  
Суктерек оларның таны  
кычээдирине олурдукан,  
уруулар-биле эгини, таныл  
бырларынның билдигирин  
база пегелделий кайгамды  
Башкылары онаалга берип  
каарга, уруулар бир-ини шак  
дургузууда, боттары-ла  
кичээлден, дужунда-ла  
бетектеп кээрлер.  
Директор Р.С. Стал-оол  
башкыларын дугайында улуг  
хүндүктел-биле чугаалаар  
чорду.

Лида Ананьевнаның  
юбилейни (югадыкчы ажи-  
лын 45 чылын, санага —  
25) демдегеп эрттиривис  
Любовь Александровна  
ажылган кедергей бердинген  
кижи. Бо башкылардан өске  
анык башкыны Нелля Ра-  
фаиловна Салык бар. Арга-  
дуржулазы байлак башкы-  
лардан үлестер ап ажалдап  
турар Башкыларыны уруу-  
ларын чараш чуулге со-  
нуургалын күштелдирер дээш  
чогадыкчы чоруун көргүзүп  
турар. Оларнын күш-ажы-  
лынын түнелдиде уруулар  
чурттуу кайы-лаа хоорай-  
ларына гастрольдап азы  
конкурска кирип турда, кө-  
рүкүндөр таалай-биле көрүп,  
магдалашкннери шимээш  
таарың алы-кыккызы-биле  
адаш чакан уткуп, үдээр

чорду Анаа чоргаарлапмас  
аргам чок.  
“Алан-Тос” бөгүнде дыка  
байлак репертуарды Бичин  
чаштарын оюн баштак  
ташыларынды эгелээп, улуг  
урууларның классикти таны-  
ларына чедир. Костюмлары  
база бар. Классикти таны  
коллектив бөгүнде бүгү Рос-  
сия болган делегей конкур-  
старын дауредди, үлестериг  
коллектив (алдарлыг атка деп)  
деп бедик аттарды Россия  
нин Культура яамызында  
үлүг үнелелдерин деткин,  
диплом, хүндүлел бижиктери  
тавыскаан.

Директор Р.С. Стал-оол  
башкыларын дугайында улуг  
хүндүктел-биле чугаалаар  
чорду. Оларнын күш-ажы-  
лынын түнелдиде уруулар  
чурттуу кайы-лаа хоорай-  
ларына гастрольдап азы  
конкурска кирип турда, кө-  
рүкүндөр таалай-биле көрүп,  
магдалашкннери шимээш  
таарың алы-кыккызы-биле  
адаш чакан уткуп, үдээр

Ат-сураа алгып эгелээп,  
“Алан-Тоска” шыраак рекла-  
ма болган болза! Топ телеви-  
дениде Юрий Николаевтин  
“Эртеги сыдыс” деп дамчы-  
дыгызына Тывадан кажан-на  
уруулар кирип ирги деп  
манай турар болгай бис Анаа  
“Алан-Тос” кириптер болза,  
делегейге алдарыкыза-лаа  
хөниү Тывадаар чүвө сигир-  
тар, хоомой-тар өскө а тап-  
чыларына база кончуг са-

лим чаваның улус тур дээр  
эки билгелер Юрий Нико-  
лаев биле харылдажырын  
сүмөлүрүмге Райса Седи  
повна мынча диди.  
Бир катан конкурса кир-  
жил чораш. Ю Николаевке  
дамчылар кылдыр кассета  
арттырып каан бис, та кан-  
чанга, харыч чок болган.  
Баннарада Москвадан хой  
алчылар дарга-бошкылар,  
уран чуулдуу ажалдыкчылары  
кээр болган. Оларны тамчы-  
тар харылдажыр бодан турар  
мен. Иланга Сергей Шонгу  
келген болза, оон дилээзи  
виссе. “Эртеги сыдыска”  
кирип сорулгавис бар, ие.  
Бодум чан чокталгаш, арай  
уламдыктыра бердим.

Р.С. Стал-оол ийи харгы  
бичин оолдуг. Ичанга  
бичин Тимурже хой кичээп  
херек. Улуг уруу Александр  
15 харгы, авазын идегел  
диг дуалакчыны Бичин оуп  
алгаш, авашкылар улам  
бурунгаарлаар бодалдыг.

Келир 2000 чылдан бээр  
тыва кыстар Топ телевиде-  
иенин таны моорейлерине  
кирип, эки түнелдериг  
болуп боор дээрзин идегел  
маналынар эрткен чавын  
Абаканга Хаваа Республиканын  
уран чуулдуу алдарыг  
ажылдыкчыны Иры Бортоя  
кончун чогадыкчы кезээ-  
зинче чалаткаш, уруулар анаа  
гастрольдап четкен. Көрүк-  
үндөр ийи үнелдиги  
алган Тыванын хоорай, суур-  
ларың гастрольдаар күзеп  
турарлар Шунту школаларда  
ангы-аңгы элчелдерге өрө-  
нин турарындан ол болду-  
манын турар. Ыналза-даа  
чавын гастрольдаар бодан,  
хүндүң-ле бетектеп турар-  
лар Бичин артистер ат-алдар  
анаа белен келбес, хой ажил-  
дарындап хамааржыр дээрзин  
бичир апарганар Хуулаачын  
чараш “Алан-Тос”, үдээр  
хөниү бодуп, чоруун чогул-  
ла турар болзун!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

## ОЛАРНЫН АТТАРЫ УТТУНДУРБАС

1964 чылдың алдын күзү сентябрь 4 мезг сагымыга кажан-даа уттундурбас. Ол хун “Тыва даг-дугу” комбинатының төгүзүңге балалас хун боор орток. Чүге дээрге “Тыва даг-дугу” комбинатының фабриказының бирги элээзини амылгага киргениңи ажыдышкн хуну. Үжөн беш чыл бурунгаар, фабриказын бүдүрүлге шолуге эрткен байырлыг митинг соонда, СЭПК Тыва Обкомунун бирги секретары С. К. Тока фабриказын эжинин аксында, кызыл кожааны үзе кезитери билек, даг-дугу арылаар фабрика ажалдап эгелээн. Ол эзулалды Ак-Довурактын чурттакчылары, комбинаттын ажалчыныры дыка-ла өөрүп турдуvus.

Ак-Довурак ычан аныктар  
сууру турган. Бо суурга 1959  
чылдың чайынында Бай  
Тайгатаң комсомолчу путев-  
ка-биле кээп, бүгү эвилелдин  
аныктарнын шалыгы тудуу  
“Тыва даг-дугу” комбинатында  
ажылдап эгелээп үем ол. Ын-  
чан чаа-ла 19 харгы турдум.  
Бо довискаар ычан Кара-  
Даш деп азып турган. Бүгү  
эвилел ажур-дузалыг тууду  
болганда Совет Эвилелинин  
сүдүн бүрүздөн аныктар  
келген димизме чаштырып  
болбас боор. Түс черини  
аныктарындан ангыда хой  
кижилер Бай Тайгатаң, Сүт-  
Холден Мөңгүн-Тайгатаң  
Чоа-Холден келгилээ турган.  
Мени бичин мурай келген  
өөрүм Эрес-оол Шыраап,  
Алдын-оол Күжүрт, Семсе-  
пей Киров, Даяп Биче-оол,  
Шынар Дандырык, Тарак-оол  
Бовей, Кара-оол Чом, Каадыр  
Саулак амы туудурулар  
суурунун школанын ийги  
кадың туунбу-биле салып  
турар улус болган. Ол күзүн  
бистер (Бай-Тайгатаң колген  
оолдар), ноябрь айга чедир  
шериг маангына чурттап  
турдуvus Анык эрестиг даа  
бол, эртенги соокта идик-хеп  
келди азыры берге-ле турду.

Ычан Ак-Довурак онза  
ла турган болуп ийи  
Суурнун садыгырына идик-  
хеп-да, аш-чөм-даа четир  
турган. Туудуга ачканы  
ажылдап алары берге даа  
туура болза, баран ортаэ-  
дыка чык турган. Ычанга  
суурнун чурттакчыларынын  
амырал делгиди дыка бедик  
турган. Ол үеде Ак-Довурак  
республикага динмирел-ле  
турган чүве. Бистер чүве чаа  
хоорайны, “Тыва даг-дугу”  
комбинатын тударындан  
ангыда, спортчу маргылаа-  
ларга, уран чуулге илелкейги  
кирип турдуvus. Ычан  
комсомолчу путевка-биле  
ажылдап барган аныктарын  
хой кезин “Тыва даг-дугу”  
комбинатынын тургусу  
кадрлары болуп, өзүп бижик

кан Уран чуул көрүлдезинге  
Ак-Довурак хоорай респуб-  
лика көрүлдезинге киришкен,  
шаннадыг черден дүшпейн  
келген Республиканын шы-  
рак штангистери биске турган,  
оларга Анатолий Кончотков,  
Иван Крошко суурларны алап  
болуп Кышкы үеде мячилиг  
хоккейге кожавис Кызыл-  
Мажалыктын командалы-биле  
катып алгаш республикага  
чемпионат-даа турдуvus  
Ойаңкылар Малчын-оол  
Албаан Дадар оол Донгак,  
Константин Биланов, Кара оол  
Хомушкы Иван Эрохин, бо  
одурууларын автору

Бүдүрүлгеге кады  
ажылдап чораш  
ш оорунуң ам  
бо

Ычангы Кара-Даш аныктары шагда-ла кырган-ачалар, кырган-  
авалар апаргалык чурттап чорлор. Эштериниң чамдыгы  
аравыста чок-да болза, чалым чылдарымыс кажан-даа уттундурбас.

мастерлер бооп ажалдап  
чораш бис Комбинаттын  
алдар-ады динмирел турар  
чылдарда, бистин кириген  
үлүг-хуувус Улуг Херээжен  
улустан Оюн Уйуукап  
Монгуштарын, Өлзей  
Чайкынаын эки ажилы  
кажан-даа уттундурбас.  
— Комбинаттын бирги  
элчээзин амылгага кир-  
гениңи берге аар үүргези тыва  
оолдар, кыстарның эгинне  
ринге онаашкан чүве — деп  
фабриканын директору чо-  
раан, технолог, Лени ордин-  
ениң эдилекчизи Григорий  
Мананков сактып чугаалап  
орар чүве. Эрткен үени эргид-  
дир бодар орага солун-даа  
хөлдүг-даа, берге-даа турган  
Устүнде алын адаамын эш  
өөрүм “Тыва даг-дугу” комби-  
натынын баштайгы элчээп  
ажылгага киреринге, Тыва  
нын аар үлестүүнүң таван  
салырында төлөпиг үлүг-  
хуузуң киригенер Оларны  
ады комбинаттын төгүзүңге  
бадыбас исти арттырган. Ады  
кирбээн эш-өөрүм борта  
хомудавас боор деп идеген  
каан.

Үжөн амык чылдар  
иштинде туудун, даг-  
дугунун-даа болгаш өске-даа  
сүдүрүлгелерин ажилыңа  
чалыы чылдарымыс берген  
бис Оон дугайында ычангы  
солунур дыка-ла эки  
чырыдып турган чүве, ам-даа  
архив материалын көөр болза  
идек көстүп кээр.

Ычангы Кара-Даш анык-  
тары шагда-ла кырган-ачалар,  
кырган-авалар апаргалык  
чурттап чорлар Эштери-  
ниң чамдыгы аравыста  
чок-да болза, чалым чылда-  
рымыс кажан-даа уттундурбас.  
Удавас Тыванын Россиянын  
составына эки тура-биле кат-  
тыкканын 55 чыл оюң  
демдегээр болгай бис. Ол ак-  
дууракчыларга ийи дакпыр  
бавырлар болуп-дур. Бо хүн-  
нерде “Тыва даг-дугу” комби-  
наты берге үени чурттап эртин  
турар. Эки үелер чедип кээр,  
шаандагы ышкаш ажил-иш  
динмирел үнер дээрзинге  
бүдүрүлгем үлүг.

Михаил СЭНДҮН-ООЛ,  
Кум-ажылдык хоомчуу,  
Ак-Довурак хоорай.

# МАЛДЫН ПРОДУКЦИЯЗЫН ҮНӨЛЭЭР

Байырлап бүдүзүндө бистиң корреспондентивис ТР-  
ниң Көдээ ажил-агы болгаш аш-чөм яамызынын мал  
ажылынын талазы-биле сайынч ораалкычы Алексей  
Салчакчы ЭРЕС-ООЛГА ужуражып, көдээ ишчилерниң  
бөгүңү байдалыңа хамаарыштыр айтырыглары солган.  
Ычанга номчукулорго оон кыска доңчулалын  
чыраттывис.

— Алексей Салчакчы, бо юби-  
лейги байырлады республи-  
каның көдээ ажил-агы продук-  
циязынын бүдүрүлгелери кандыг  
белеткелдиг уткуп турарың.  
Чойаглоашкындан олар кандыг  
түнелдер алган ирги?

— Сөөлүгү мездэ суугаар  
алырга, республикада ийи  
байдал чүгээр. Манай эрткен  
96, 97, 98 чылдарында кыштак  
дашкыны биске улуг өөр-  
диги бергенни демдегээр  
анаар. Бо чылын Тыва Чазак  
тып мал семирткелге ийи  
талазы-биле үндүрген деп  
таалайга үнелдиргеш, чал-  
лашаашкыны чер-чертерге  
органлаштып эрттирген.  
“Чайгы семирткелге эки  
чедир, мал бажын өстүрер,  
оон камгалаан күштелдирер”  
сорулга-биле кожуунарның  
чагырга чедирер, көдээ ажил-  
агы эргелелдери тускай  
специалистер-биле катан ту-  
тузунда үрө-түнелдиги хурал  
сугааларны эрттиргени баган  
эвес түнелдерин болган.  
Ыналза-даа бөгүңге чедир  
ниити малдын баш ганынын  
кызыл-кызылны доктавайн  
турар. Оон чылдааны хой  
яныңды Ындыг даа болза  
1999 чылдың чайлаг  
ла, чымында республиканын  
бүгү хөвирден ажал агып  
арыда малдын баш ганын  
адаш сан чуратайлардан

корун болуп  
Министир бода мал 137,4  
мун баш азы эрткен чылдың  
денде-биле көөрө 82%, оон  
иштинде төрүүр инек 57,7 мун  
баш, хон-өшкү саны 644,1 мун  
баш, хонан — 18,9 мун баш  
азы 63,5%, чыгы мээ — 31  
мун баш (азы 90,2%), куш —  
136,5 мун баш, иен мал — 1,7  
мун баш (азы 48,3%) болуп  
турар.  
Чылдан чыкка малдың өлүг  
хорар чылдагыны — семир-  
тигени багай чоруктагында  
деп бичиниңкини чоңуну  
пошээржилге-биле хүлээп  
ап турары биске кончуп өөр-  
чүг. Ужуру болза, малдың  
чынга болгаш күсүк семир-  
тилгези деп ийи-ээлчег турар  
ужуртуг. Сөөлүгү үеде мал-  
мыганы суурларда, суур чо-  
гуунда өдөк-кыштак кылдып  
алгаш тырп турар чанчылар  
көвүдээни Хой малга олар  
бедичир чедишпезинден  
малчынар, кадарчылар  
(Күрүмениң-даа, хуу-даа чон)  
малын чүгө өске коданы  
каттыштырбас сорулга-биле  
кызыл черге бөөлөп-бөөлөп,  
өдөкче сывырып киире бээр.  
Оон дараазында мал хүнзе  
дир орта ытпал четтикпес, а  
малдың хирни аштарга азы  
хозаарга белен арышчал  
болуп билдигир-ле болгай.  
Ычангаш бо чамың эң ырак

тайгалары ажылдап, олтуг  
чедерге чайлаглаан чыл  
дагыны оозунда. А семис мал  
кыны хур ажар.

Чайлаглаашкың үезинде  
малдың ойна-меди камга  
лашыңа, өөрлар-биле демисел  
дугайында антиржеге код  
кычээптеңи уландырган.  
Оң түнелдиге Би-Хем  
кожуунун “Кызыл тарачын”  
бөдүрүлгезинде чамдык  
чедерде ам-даа тарал чедир  
ажалтылган турар. Ыналза-  
даа болза, шунту 35605 гектар  
шолдун дүжүдүн ажаар  
сорулганы бис. Бөгүн бисте  
бар мездэ-биле алырга, оон  
17628 газын ажаган, 16628  
тонна таранын бастырган, а  
ниити ажааттыңан таранын  
бөгүңү түнү 10317 тонна 1 га-  
дан ортумак-биле 6,2 центнер  
алдыган.

— Мал чеминиң белеткел бозо  
бо чылын дүжүт кайы хире  
болган?  
— Эрткен чыгы киштап  
лашкыны камнар-даа аажок  
берге бивалта эрткенявис  
чонну бо чылдың элээн  
бодандырыпкан. Оон-биле  
чегердештир мал, чеминче  
кычээптеңи улгаткан.

Бо чылын коллективтиг  
ажыл-агылар бо чылын 887  
гектарга тарак культуларын  
таран, оон 416 гектарын  
ажаагаш 575 тонна тарак  
дүжүлү алган. Олар 1 га-дан  
13,8 центнер алган. База ол  
ышкаш Сүт-Хол кожуунун  
таракы бо чылын эки үнел  
Механизаторлар 2844 ганын  
1000 ганын кестиргеш, 700  
тонна таранын дүжүдүн алган  
азы плананын 35 хуузу  
беткектей. Манай өске-даа  
тараклаан кожуунарны  
кириштирип болуп, Ыналза-  
даа онаал демдегеп калгы  
дег чүүл кожуунар бо чылын  
тараклаа чүгө сугаттыг  
челерни ажылгаан. Сентябрь  
челүүнде Чазакка  
кыштагылашкыңа белеткел  
болгаш дүжүт ажаалдазыңа  
хамаарыштыр кожуунарның  
эргелел началыктеринин  
отчедун дыннаан Анаа ук  
айтырыг талазы-биле байдал

ликада чер ажылы багай эвес  
чоруу турар. Тарап ажаалда-  
зын бо чылдың октябрь 5-те  
дөөлөр деп планнап турган  
бис. Кынар-чаар чуулдуу  
чедикшиңинде чамдык  
чедерде ам-даа тарал чедир  
ажалтылган турар. Ыналза-  
даа болза, шунту 35605 гектар  
шолдун дүжүдүн ажаар  
сорулганы бис. Бөгүн бисте  
бар мездэ-биле алырга, оон  
17628 газын ажаган, 16628  
тонна таранын бастырган, а  
ниити ажааттыңан таранын  
бөгүңү түнү 10317 тонна 1 га-  
дан ортумак-биле 6,2 центнер  
алдыган.

— Мал чеминиң белеткел бозо  
бо чылын дүжүт кайы хире  
болган?  
— Эрткен чыгы киштап  
лашкыны камнар-даа аажок  
берге бивалта эрткенявис  
чонну бо чылдың элээн  
бодандырыпкан. Оон-биле  
чегердештир мал, чеминче  
кычээптеңи улгаткан.

ниити республикада чүгээр  
деп демдегелтирген.  
— Көдээ бүдүрүлгелери-  
вис хой болган. Олар-  
ның машина-техника-  
биле хандырылгасы кан-  
дыгы? Мал өстүрүп, та-  
раа тарың талазы-биле  
салым-чаваның мур-  
накчылары одап көрү-  
нөм, Алексей Салчак-  
чы?

— Мал болгаш чер ажи  
лында хаара тудуупкан киж  
лерниң саны чыл келген тудум  
өзүп ора. А оларнын бүгү  
талазы-биле төнү түнелдери  
азы чөже тонна сипен кылга-  
ны, чөже тонна тарак ажаага  
ны чүгө октябрь 5-тин соонда  
илеретинер. Сөөлүгү үеде  
көдээ ажил-агынын кылы  
рынга автопарк эргижирээн,  
комбайн, тракторлар чедир  
пес. Дүжүт ажаалдазынын  
үезинде харын чамдык ажил  
агылар “Агронаб” таварыш-  
тыр техника ачылан ажил-  
дап турган.

— Мал өстүрер талазы-биле  
арга-дуржулазы бедеэн өг-  
бүлелери, төрөл-бөлүктери  
хой-хой-биле адап болуп  
Чоорту оларнын ат-сывы  
байырлап хүндү билдинде-  
бээр боор. Бо үе дээрге  
магалыг ышкажыл, чүнү  
күзүр сен, ону кылып кылдыр  
хостуг орукту ажилып турар.  
Анаа даянып алгаш кожуун  
бүрүздө мал-маган өстүрер  
талазы-биле арга-дуржулазы  
бедеэн, хууда амдыралын  
тудуп чоруур шыраак улустун  
илереп турары аажок алган

Оларнын бир көсүк чижээнге  
Эраин кожуунун Бай-Даг  
суузунда Соң Алдын-оолду  
хамарыштыр-дыр мен. Ол  
бода малдың бажын 1000  
ажыр өстүрүп, садып-саарлыг  
турар. Ол-та черде чылгычы  
Ыналзы Сергейнин чыгы  
малы 1000 хире, шээр малы  
800 ажыг кылдыр өзүп турар.  
Боттары хуу машина-техника-  
лыг дем билези четчир,  
малынын даа чир чемин,  
боттарынын даа тарак, кар-  
тошказын чүгө өг-бүле,  
төрөл-бөлүктүн күжү-биле  
беткеп ап турар. Шахмы-  
дыг хевирлиг чижектерни  
Өвүрдөн, Мөңгүн-Тайгатаң,  
Бай Тайгатаң хойу-биле  
көргүзүп болуп.

Черле ычаш ортумак дээр  
бай кижиниң малы амгы үеде  
ада-ла 200-400-тен ору болуп,  
бода малынын аразындан  
чүгө саар инээ безин 30-40  
баш бооп турар. Мал-биле  
катан ногазын база шаа-биле  
өстүрүп, амдыралын экижит-  
пишаан, чоңа өөредиги  
берип турарлар хой.

— Садым-маганыңда, рынок-  
тардан дашоор хоорайлардан  
эчкенгез, сүт аймакның ба-  
раанерин колдавышаан. А  
бодуустун...  
— Чүүлүдү айтырып  
салдыңан-дыр. Мында элээн  
каш чылдагылар бар. Оон  
бир хевир — бис арыг эыт-  
биле садып алыкчыларын  
хандыраын хандырып турар  
бис. А чүгө оон кылдыңан  
кылыгыр эвээш. Сөөлүгү үеде

чүгө мал согарыга өйлөшкен  
бис. Ыналза-даа ийи-чангыс  
колбаса кылып турар хуу  
бүдүрүлгелери вис бар болгай.  
Кызыл хоорайда Норбу Сер-  
гейнин колбаса кылар сегиз  
хүнде 200-400 кг чедирип  
турар. Оон ангыда эвээш-биче-  
даа бол Кызылдын болгаш Ак-  
Довурактын ээт комбинат-  
тарында колбасанын яны-  
бүрү хевир-эрин бүдүрүп  
турар.

Кызылдын сүт заводу сире  
чогундан амдызында  
ажылдавын турар, ыналда-  
ла бол “Кызыл тарачын” бол-  
гаш “Революциянын чалбы-  
жы” колхозтарда инек ферма-  
лары бар. Олар сүдүн бол-  
базырадылганын хоорайда  
экеп садып турар тускай  
үгектерин Чоорту олар  
буттарынын девискээринге  
сүттен кылган өрөме, саржа,  
хойпак дээш өске-даа амдан-  
ың чөм аймаан кылып план-  
ныг, тускай киосклерни бе-  
леткеп турар. Улатпас хаалгы  
рынокту база ажда бээр бис.  
Анаа колдуунда арттарга, хуу  
кижилерге, коллективтиг  
ажыл-агыларга боттарынын  
продукциянын садылаары-  
биле тус-тус оуттары бээр  
ниити шийтирлеп турар.

— Малдың кон эдын улуг өрте-  
биле саарып алырың чамгыс  
арганы — ону сонгоор ажыраар  
апарган. Шахмындыг тарымчыг  
байдалды тус черге тургузарың  
арганы кандыг ирги?  
— Эйти сонгоар ажырап  
турарынын дугайында чамгыс  
эвес улаа чугаалажып келген

бис. Ыналзажык мында чиг  
эйт үлестүүнүн болбаш  
үредилганын шынарныче  
кычээптеңи улгаттыраар  
чугула. Ол чүд дээрге, малды  
өлдүргөш оон ханын коң эытке  
бичин-даа арттырайын, төндүр  
төгөр болза эки. Чүге дээрге  
хаан артып каарга, эытин өнү  
баксырай бээр. Ычангаш  
бистин рыноктарымыста  
эытин шоолуг саттыңмайн  
турар чылдагыны ол Эытин  
эзы сазар бараанынын шаңа  
рыңче шоолуг-ла кичээптеңи  
салбай турары ол ышкажыл.  
А бир эвес, арыг-сипиг, чалгы  
эытин чоң мурунуга көрүштүг  
кылдыр делгетер болза, чүге  
оон садып ап болбас деп.

Ычангаш бо элтиг арганы  
ажылгап, республиканын  
чурттакчы чоңунга сагын-  
дырың каарын болза, бодунар-  
нын продукцияны уш-баш  
чок кижилерге сатпайн, бичин  
манашар. Удавас биске мал  
продукциянын өртээ улга-  
дыр, ам безин дүктү 38-45  
рубльге хүлээп ап турар,  
болүүн дүктүн 10-14 р., алгы-  
кешти — 15-20 рубльге хүлээп  
ап турар. Ол өртектөр моон-  
да улгадыр. Ычангаш алгы-  
кежирини эки дузап, дүгү-  
нерни ангылап шыгжаарда  
кычээптеңи болунар. Удавас  
Тыванын рыноктары ажилдап,  
алгы-кеш фабриказы долузу-  
биле хүлээп ап эгелээрин  
сагындырың. Бичин-ле  
дүдүкүсү, багай чытгы анаар  
болза, өртээ чер албас дээрзин  
билеп алшар.  
Чамгысча МОНГУШ  
чүвө чымын.</

# Тыва Республиканың социал-экономиктиг байдалын чогумчудар болгаш республика бюджетиниң орулгалыг кезээниң быжырымчалыг өзүлдезинге негелделерни тургузар талазы-биле хемчеглер дугайында

## РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1999 чылдың сентябрь 16

№ 1045

Москва хоорай

Күрүне тургузуу улам ырай быжыглаар Россия Федерациязынын күрүне болгаш национал политика Концепциянын боттандырар, бойдустан ховар байлактарын шын ажыг-лаарына, бюджеттер аразынын харылзааларын сайзыраңгайжыдарына үндээлээш. Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге федералдыг төптүн ролун бедидер сорулга-биле Россия Федерациязынын Чазанын доктаадыр болза.

1 "Сибирь" деп тускай сорулгалыг федералдыг программага кирери-биле "2000 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдези" деп федералдыг тускай сорулгалыг программаны Россия Федерациязынын Федерация чертеринин болгаш националдар талазы-биле яамызы-биле, Россия Федерациязынын Экономика яамызы болгаш күүсекчи эрге-чагырганын аңаа сонуургалдыг федералдыг өске-даа органдары-биле кады ажылдап кылдыр дугайында Тыва Республиканың Чазанын саналын хүлээп алыр 2005 чылга чедир үеде Сибирьнин экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин кол угуланышкынын Россия Федерациязынын Чазанын 1998 чылдын декабрь 19-та № 1510 доктаалы-биле бадылаан.

2 Россия Федерациязынын хоойлужулга чыныды. 1998. № 52, арын 6404.

Россия Федерациязынын Федерация болгаш националдар чертеринин талазы-биле яамызын "2005 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин федералдыг тускай сорулгалыг программанын" күрүне чагыкчызы кылдыр бадылаар.

3 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы, Россия Федерациязынын Өөредилге яамызы, Россия Федерациязынын Одалга болгаш энергетика яамызы, Россия Федерациязынын Телекоммуникация күрүне комитеди болгаш Россиянын Орук агентилели Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

1999 чылда күүседир ажилдарны бо сорулгаларны күүседиринге көргөн хөргенин хире-шаан барымдаалап, "1999 чылдын Федералдыг бюджетинин дугайында" Федералдыг бюджетке көрүнгөн эзугар Тыва Республиканын бюджет хөргенин Россиянын Орук агентилелинин хөргенинде болгаш Россиянын "Россияны Чангыс аай электри чет кизинин хөргени-биле ашкандары.

4 Тыва Республиканың девискээрин дургаар эртен Россия-Моол күрүне кызыгаарынын участогун камгалаары күштелдирер сорулга-биле Россия Федерациязынын Экономика яамызы 2000 болгаш оон соондагы чылдарда күрүнеин камгалал чагынын төлевилелин ажылдап кылдыр, күрүне кызыгаарынын айтканы участогун, кызыгаар заставаларын тудар болгаш тургузар талазы-биле Россия Федерациязынын Федералдыг кызыгаар албанын күрүне ашкандарышкынын үзүп бээр дугайында саналын барымдаалап көөр, мону боттандырарда Россия Федерациязынын Федералдыг кызыгаар албаныга бээр нити ашкандарышкынын байдалын барымдалаар.

Россия Федерациязынын Федералдыг кызыгаар албаны 2000 чылдан эгелээш Тыва Республиканың девискээринде турар кызыгаар бот-составынын штаттыг санын өстүрерин хандырар, ол ышкаш оларнын материал-техниктиг хандырылганын, ашкандарышкынын хандырар. Тыва Республиканың девискээринде турар кызыгаар заставаларын боттарынын бюджеттери-биле тудуп, тургузар дугайында Россия Федерациязынын субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга органдарынын киржилгезинин дугайында девискээрлер аразынын "Сибирь дугуржулгазы" деп ассоциациянын шитпири-биле чөпшээрер.

4 2005 чылга чедир Тыва Республиканың болгаш Моолдун аразында кызыгаар чогуунуң садыг-экономиктиг болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганын программа төлевилелин ажылдап кылдыр дугайында Тыва Республиканың Чазанын кирген саналын хүлээп алыр.

Россия Федерациязынын Садыг яамызы, Россия Федерациязынын Экономика яамызы айткан төлевилелди доктааткан чурумну эзугар, садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле чазактар аразынын Россия-Моол комиссиязынга чугаалажып көөрү-биле кирер.

5 Россия Федерациязынын күрүнеин Каайлы комитеди, Россия Федерациязынын Экономика яамызы болгаш Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы Тыва Республиканың Чазала-биле кады "Кызылдын эт комбинаты" акционер нитилелдин боттандырышкынын программазын Октябрь болгаш Кара-Белдирде алдын казар черлерге шийнелүүлел ажилдарын чорудар.

6 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы.

7 Россия Федерациязынын Бойдус курлавырларынын яамызы 2000-2001 чылдарда геология-шиңчил ажилдарынын программазын Октябрь болгаш Кара-Белдирде алдын казар черлерге шийнелүүлел ажилдарын чорудар.

8 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы.

9 Россия Федерациязынын Бойдус курлавырларынын яамызы 2000-2001 чылдарда геология-шиңчил ажилдарынын программазын Октябрь болгаш Кара-Белдирде алдын казар черлерге шийнелүүлел ажилдарын чорудар.

10 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы.

11 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы.

12 Россия Федерациязынын Экономика яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы.

13 Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

900 млн киловатт шактан эвээш эвес электри энергиязын бээрин чөпшээрер, ону электри энергиязынга тариф эзугар, Саян-Шушенск ГЭС-тин комиссиязынын доктааткан өртүз эзугар кылдыр.

13 Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

14 Россия Федерациязынын Одалга болгаш энергетика яамызы Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы.

15 Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

16 Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы.

17 Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

18 Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы.

19 Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы.

20 Россиянын агаар транспортунун Федералдыг албаны болгаш Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

21 Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы.

22 Россиянын Орук агентилели Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

23 Россия Федерациязынын Телекоммуникация талазы-биле күрүне комитеди Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000-2005 чылдарда бо доктаалдын капырылганында айткан тудар болгаш чаарты кылдыр ажилдарны бар аргаларын ажыглап, ашкандары.

24 Россия Федерациязынын Иштики черектер яамызы 1999 чылда Тыва Республиканын иштики черектер органдарын деградир-чепселдери-биле автотранспортту, харылзаа чепсек-херекселдерин, оргтехниканы "1999 чылдын Федералдыг бюджетинин дугайында" Федералдыг бюджетке көрүнгөн эзугар Тыва Республиканын бюджет хөргенин Россиянын Орук агентилелинин хөргенинде болгаш Россиянын "Россияны Чангыс аай электри чет кизинин хөргени-биле ашкандары.

25 Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы Тыва Республиканың көрүнгөн хөргенин Россиянын Орук агентилелинин хөргенинде болгаш Россиянын "Россияны Чангыс аай электри чет кизинин хөргени-биле ашкандары.

26 Бюджет ажылдакчыларынын федералдыг бюджеттен 1997 чылда алыр шалынын талазы-биле кредитор өрзин 2000 чылдын январь 1-ге чедир узадыр дугайында Тыва Республиканың Чазанын саналын хүлээп алыр, ол ашка-түннү федералдыг бюджеттен үндүр бижири дугайында айттыгы шитпирилээр.

бюджет адырын ажилдакчыларынга 1997 чылда төлеп бээр акшанын төлээрин 2000 чылдын январь 1-ге чедир узадыр дугайында Тыва Республиканың Чазанын саналын хүлээп алыр, бо айттыгы федералдыг бюджеттен күсели-биле үндүр бижири айттыгы чугаалажып көөр Тыва Республиканың бюджетинин болгаш республиканын муниципалитет тургузууларынын бюджеттеринин аразында харылзааларын сайзырадыр. "Тус чер бот-башкарлыгын күрүнеден деткир" болгаш "Муниципалитет—тургузууларын күрүнеден деткир болгаш конституция эзугар бүрүн эрелдерин боттандырырынга байдалдарын тургузар дугайында" федералдыг программаларга дүүштүр хемчеглерни боттандырар.

28 Россия Федерациязынын Камгалал яамызы, Россия Федерациязынын Иштики черектер яамызы, Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызы болгаш Россия Федерациязынын федералдыг кызыгаар албаны "1999 чылда федералдыг бюджет дугайында" хоойлууга дүүштүр 1997-1998 чылдарда болгаш 1999 чылдын бирги чартында ажылааны чылыг база электри энергиязы, хөмүр-даш болгаш харылзаа аш-дузазы дээш өрзин бүрүн төлээр.

29 Чыл санында дээди өөредилге черлеринге, ол ышкаш Россия Федерациязынын болгаш даштык чурттарын дээди өөредилге черлеринге аспирантура база докторанттарны чедип ап, республикага дээди мергежилди каарларны белектер дугайында Россия Федерациязынын Өөредилге яамызы, Россия Федерациязынын Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы деткээш Тыва Республиканың Чазанын саналын хүлээп алыр.

30 Россия Федерациязынын Культура яамызы Тыва Республиканың Чазала-биле кады 2000 болгаш оон даразында чылдарда федералдыг бюджеттин төлевилелинге саналдар кирер үеде Тыва Республиканын культуразынын болгаш уран чүүлүнүн объектилерин сайзыраңгайжыдар база хөвээр артирларынга хөргенин баш удур көөр болгаш айткан айттыгыларын шитпирилээр-биле, "Культура" адырын талазы-биле "1999 чылдын федералдыг бюджетинин дугайында" Федералдыг хоойлууда көрдүнгөн хөргенин бүрүн төлээр.

31 Россия Федерациязынын Кадик камгалал Россия Федерациязынын Чазанын 1999 чылдын сентябрь 16-да хүлээп алганы бо доктаалга федералдыг бюджеттин, Тыва Республиканын бюджетинин, 1999-2005 чылдарда бюджеттен дашкаар алыр орулгаларын күсели-биле тудар болгаш чаарты кылдыр бодурлууга болгаш социал инфраструктура объектилеринин даңзын тодораткан.

Ук капырылгаларын эзугар алгыра, 1991 — 2002 чылдарда 48 муң кубметр суг бээр арылгал тудулганын Кызыл хоорайга тударын көргөн. Бир конукта 54 муң кубметр суг дамчыдар черин 1998-2000 чылдарда Кызыл хоорайга 5.2 км чылыг четкизин тудар. Ак-Довурак болгаш Шагаан-Арыг хоорайларга суг дамчыдар черин 2001-2003 чылдарда тударын көргөн.

Ол ышкаш 30 муң дербелчин метр хемчээлди, чуртталга бажынын чыл бүрүде тударын көргөн. Кадик камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле алгыра, 120 орунунг аары улус чылдар бажынын Кызылга, божудулга бажынын Кызылга, улуг назылгылар чурттаар бажынын Кызылга, кадык багай урулгарын эмнээр медик-социал төптү Кызылга тудар.

Улус өөредилгезин ап көөргө, дүлей урулгарын школа-интернадын Кызылга, караа четпес урулгарын дузалал школа-интернадын Кызылга, өкпе аары-биле аараан урулгарын кожуунар аразында школа-интернадын Улуг-Хем кожуунун Арыг-Узунге тудар. Тыванын күрүне университетин 2002 чылга чедир тудуп, доозар.

РФ-тин Чазанын бо доктаалында кирген капырылгаларда культураны, агаар транспортун, агроулетпүр комплекзин, чик үлетпүрү, электри энергетиканы, харылзааны, орук ашыл-агыйн, тудуг материалдары белекээрин хуусаа эзугар боттандырар айттыгыларын база айткан.

32 Россия Федерациязынын Юстиция яамызы 2000 чылдын федералдыг бюджетинин төлевилелин белекээр үеде өкпе аары-биле аар аараан кижилерни эмнээр ужурулу албай чери болур Кызыл хоорайга ЯФ-306/2 эдип чазар колонияны септелселирин баш удур көөр болгаш Шагаан-Арыг хоорайга ЯФ-306/4 эдип-чазар колонияга 640 кижи турар ийи чуртталга черлерин тудар.

33 Россия Федерациязынын Кадик камгалал яамызы, Россия Федерациязынын Куш-культура, спорт болгаш туризм яамызы Тыва Республикага рекреация дензигүүрүн ажылдаар айттыгы өөрини көөр, ону ажыглаар программаны ажылдап кылдыр, эмнээрин, дыштанырын, туризм объектилерин тургузар болгаш Россиянын болгаш даштыктын инвесторларын хаара тудар.

34 Россия Федерациязынын федерация болгаш националдар чертеринин талазы-биле яамызы өөредилге албан черлерин хандырышкы-биле тыва дилда өөредилге-методиктиг литература чыл санында парлал кылдыр, оларны садып алыр чаргалдарын публиканы 2000 чылдан эгелеп, чогуур документи-биле айттыр, тодардыр.

35 Россия Федерациязынын Аныктар черектеринин талазы-биле күрүне комитеди 1999-2000 чылдарда федералдыг бюджеттен хөргенин күсели-биле Кызыл хоорайда аныктарнын комплекзинде 141 квартиралыг чуртталга бажынын тударына чамдык ашкандарышкынын көрүгүзөр.

36 Бо доктаалдын күүседиле дээш контролю Россия Федерациязынын Федерация болгаш националдар чертеринин талазы-биле яамызыга дагзыр, ук яамы чыл санында, февраль 1-ге чедир Россия Федерациязынын Чазанын чогуур медээни кирер.

Россия Федерациязынын Чазанын Даргазы В. ПУТИН.

Капырылганын допчулалы

